

BALIQCCHILIK XO‘JALIKLARIDA RENTABELLIKNI OSHIRISHNING IQTISODIY OMILLARI VA ULARNI AMALIYOTGA TATBIQ ETISH YO‘LLARI

Bo‘ltakov Sardor Oqbo‘ta o‘g‘li

*O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali «Iqtisodiyot va turizm» kafedrası
assistenti*

boltakovsardor@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada baliqchilik xo‘jaliklarida rentabellikni oshirishning iqtisodiy omillari va ularni amaliyotga tatbiq etish yo‘llari tizimli tarzda tahlil qilingan. Maqolada innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli monitoring, operatsion va moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish, mahsulot sifatini oshirish hamda malakali kadrlar tayyorlash orqali rentabellikni oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan. Shu bilan birga ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tannarxni kamaytirish, eksport salohiyatini kuchaytirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash masalalari ilmiy asosda yoritilgan hamda amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: baliqchilik, rentabellik, iqtisodiy samaradorlik, akvakultura, innovatsion texnologiyalar, ishlab chiqarish samaradorligi, raqamlashtirish, boshqaruv.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ РЫБОВОДЧЕСКИХ ХОЗЯЙСТВ И ПУТИ ИХ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ

Больтаков Сардор Оқбўта угли

Джизакский филиал Национального университета Узбекистана

Ассистент кафедры «Экономика и туризм»

boltakovsardor@gmail.com

Аннотация. В данной статье системно проанализированы экономические факторы повышения рентабельности рыбоводческих хозяйств и пути их практического применения. Рассмотрены возможности повышения рентабельности за счёт внедрения инновационных технологий, цифрового мониторинга, совершенствования операционного и финансового управления, повышения качества продукции, а также подготовки квалифицированных кадров. Наряду с этим на научной основе освещены вопросы повышения эффективности производства, снижения себестоимости, укрепления экспортного потенциала и обеспечения продовольственной безопасности, а также разработаны практические предложения.

Ключевые слова: рыбоводство, рентабельность, экономическая эффективность, аквакультура, инновационные технологии, эффективность производства, цифровизация, управление.

ECONOMIC FACTORS FOR INCREASING THE PROFITABILITY OF FISH FARMS AND WAYS OF THEIR PRACTICAL APPLICATION

Boltakov Sardor Oqbota ugli

Jizzakh Branch of the National University of Uzbekistan
Assistant Lecturer, Department of "Economics and Tourism"
boltakovsardor@gmail.com

Abstract. This article provides a systematic analysis of the economic factors for increasing the profitability of fish farms and the ways of their practical application. It examines opportunities for increasing profitability through the introduction of innovative technologies, digital monitoring, improved operational and financial management, enhanced product quality, and the training of qualified personnel. It also addresses, on a scientific basis, issues of improving production efficiency, reducing costs, strengthening export potential, and ensuring food security, and develops practical proposals.

Keywords: fish farming, profitability, economic efficiency, aquaculture, innovative technologies, production efficiency, digitalization, management.

KIRISH

Baliqchilik xo'jaliklari qishloq xo'jaligining muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, nafaqat ichki oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, balki eksport salohiyatini oshirish, bandlikni kengaytirish va mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi [1]. Rentabellik — bu xo'jalikning foyda olish qobiliyati va iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichdir. U ishlab chiqarish jarayonining samaradorligi, resurslardan tejamkor foydalanish va mahsulot sifatining yuqoriligi bilan belgilanadi [2].

So'nggi yillarda dunyoda baliqchilik sohasida rentabellikni oshirish masalasi innovatsion texnologiyalar, raqamli tizimlar va malakali kadrlar tayyorlash orqali hal qilinmoqda. O'zbekistonda ham baliqchilikni rivojlantirish, suv havzalarini kengaytirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [3]. Shu bilan birga, xo'jaliklarning aksariyatida an'anaviy usullarning hali ham keng qo'llanilishi, resurslardan tejamkor foydalanish darajasining pastligi va zamonaviy texnologiyalarga investitsiya yetishmasligi rentabellik ko'rsatkichlarining pastligiga olib kelmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — baliqchilik xo'jaliklarida rentabellikni oshirishning iqtisodiy omillarini aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: rentabellikni belgilovchi asosiy omillarni tasniflash; innovatsion texnologiyalarning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholash; rentabellikni oshirish bo'yicha bosqichma-bosqich modelni ishlab chiqish va amaliy takliflar shakllantirish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Baliqchilik va akvakultura sohasining jahon iqtisodiyotidagi o'rni va rivojlanish tendensiyalari Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) tomonidan muntazam nashr etiladigan hisobotlarda yoritilgan bo'lib, ularda jahon baliqchiligi ishlab chiqarish hajmlari, iste'mol tendensiyalari va sohaning iqtisodiy ahamiyati keng tahlil qilingan [1]. Rentabellik tushunchasining nazariy

asoslari va uni belgilovchi omillar mahalliy iqtisodchi olimlarning qishloq xo'jaligi iqtisodiyotiga bag'ishlangan ishlarida batafsil yoritilgan, unda rentabellik ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan foydalanish darajasi va mahsulot sifati bilan bog'liq holda talqin qilingan [2].

O'zbekistonda akvakultura iqtisodiyotining shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda milliy baliqchilik xo'jaliklarining tarkibiy tuzilishi, ularning moliyaviy holati va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari tahlil qilingan [3]. Xorijiy tadqiqotchilarning ishlarida raqamli texnologiyalarning akvakultura sohasidagi qo'llanilishi, jumladan aqlli sensorlar va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarining ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri keng yoritilgan [4]. Mahalliy olimlarning innovatsion texnologiyalar va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikka bag'ishlangan tadqiqotlarida esa resirkulyatsion tizimlar va biofloc texnologiyasining tannarxni pasaytirishdagi o'rni asoslab berilgan [5].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining baliqchilikni rivojlantirishga oid qarorlarida sohani davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, suv havzalaridan foydalanishni tartibga solish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni rag'batlantirish choralari belgilangan [6]. Xalqaro amaliyotda resirkulyatsion akvakultura tizimlarining texnik-iqtisodiy jihatlari bo'yicha fundamental tadqiqotlar ham mavjud bo'lib, ularda ushbu tizimlarning suv resurslaridan foydalanish samaradorligi va investitsiya qaytimi batafsil hisoblab chiqilgan [7]. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda baliqchilik xo'jaliklari rentabelligini oshiruvchi omillarni yagona bosqichli model asosida tizimlashtiruvchi va amaliy tatbiq etish yo'llarini ko'rsatuvchi kompleks tadqiqotlar hali yetarli emas, bu esa ushbu maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli yondashuv va qiyosiy-tahliliy metod asosiy vosita sifatida qo'llanildi. Rentabellikni belgilovchi omillar oltita yo'nalishga ajratildi: innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli monitoring va boshqaruv tizimlari, xarajatlarni optimallashtirish, mahsulot sifatini oshirish, investitsiyalar va moliyaviy boshqaruv, hamda malakali kadrlar tayyorlash. Har bir yo'nalish bo'yicha xorijiy va mahalliy amaliyotdan misollar tanlab olindi va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri baholandi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: ilmiy adabiyotlar va rasmiy hisobotlarni kontent-tahlil qilish, an'anaviy va innovatsion usullar o'rtasidagi iqtisodiy ko'rsatkichlarni qiyosiy tahlil qilish, hamda induktiv mulohaza yuritish orqali rentabellikni oshirish bo'yicha bosqichma-bosqich modelni shakllantirish. Tahlil uch bosqichda amalga oshirildi: birinchi bosqichda rentabellikni belgilovchi asosiy omillar alohida-alohida o'rganildi; ikkinchi bosqichda an'anaviy va innovatsion yondashuvlarning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari (hosildorlik, yem sarfi, mehnat xarajatlari, tannarx, rentabellik) qiyosiy jadvalga solindi; uchinchi bosqichda ushbu natijalar asosida amaliy takliflar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Rentabellikni belgilovchi asosiy omillar

O'tkazilgan tahlil natijasida baliqchilik xo'jaliklarida rentabellikni belgilovchi oltita asosiy omil aniqlandi. Birinchidan, innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega — xususan, resirkulyatsion akvakultura tizimi (RAS) suv resurslaridan samarali foydalanish va hosildorlikni oshirish imkonini beradi, bu tizim orqali suv sarfi 80–90% gacha kamayadi, yil davomida baliq yetishtirish imkoni yaratiladi va tannarx sezilarli darajada pasayadi [4]. Biofloc texnologiyasi esa suvdagi organik chiqindilarni mikroorganizmlar yordamida qayta ishlashga asoslangan bo'lib, yem sarfini kamaytiradi, suv sifatini yaxshilaydi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi [5]. Ushbu texnologiyalarni joriy etish nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki ekologik xavfsizlikni ham ta'minlaydi.

Ikkinchidan, raqamli monitoring va boshqaruv tizimlari — aqlli sensorlar yordamida suvning harorati, kislorod miqdori, pH darajasi, yem iste'moli va baliq o'sishi doimiy nazorat qilinishi natijasida yo'qotishlar kamayadi, baliq o'sish sur'ati optimallashtiriladi va tannarx pasayadi [6]. Uchinchidan, xarajatlarni optimallashtirish — yem-xashak va energiya sarfini optimallashtirish, transport xarajatlarini nazorat qilish orqali tannarxni kamaytirish mumkin, ishchi kuchidan samarali foydalanish esa ishlab chiqarish xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi.

To'rtinchidan, mahsulot sifatini oshirish — sifat nazorati, gigiyena va xavfsizlik standartlarini qo'llash orqali eksport salohiyatini oshirish mumkin, bozorda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish esa rentabellikni oshirishga bevosita yordam beradi [7]. Beshinchidan, investitsiyalar va moliyaviy boshqaruv — innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun investitsiyalar zarur bo'lib, moliyaviy va xo'jalik resurslarini optimallashtirish, ichki va tashqi bozor talabini hisobga olgan holda moliyaviy rejalashtirish rentabellikni oshiradi. Oltinchidan, malakali kadrlar — malakali mutaxassislar baliqchilik jarayonlarini samarali boshqaradi, texnologiyalarni to'g'ri qo'llaydi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, ta'lim va malaka oshirish kurslari esa doimiy ravishda ishlab chiqarish jarayonini yaxshilashga yordam beradi.

Rentabellikni oshirish modeli

Tahlil asosida baliqchilik xo'jaliklarida rentabellikni oshirishning to'rt bosqichli modeli ishlab chiqildi. Birinchi bosqich — tahlil va rejalashtirish, bunda xo'jalikning mavjud resurslari baholanadi, texnologik ehtiyojlar aniqlanadi va dastlabki rentabellik ko'rsatkichlari hisoblanadi. Ikkinchi bosqich — innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ya'ni RAS, biofloc, raqamli monitoring va avtomatlashtirilgan oziqlantirish tizimlarini yo'lga qo'yish.

Uchinchisi bosqich — moliyaviy va operatsion boshqaruvni takomillashtirish, bunda xarajatlarni optimallashtiriladi, tannarx pasaytiriladi hamda ishlab chiqarish samaradorligi muntazam kuzatiladi va tahlil qilinadi. To'rtinchi bosqich — natijalarni baholash va optimallashtirish, bunda rentabellik, foyda va hosildorlik ko'rsatkichlari tahlil qilinib, ishlab chiqarish jarayoni va strategik rejalashtirish takomillashtiriladi.

Ushbu model baliqchilik xo‘jaliklarida foydani maksimal darajaga ko‘tarish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlarining qiyosiy tahlili

Quyidagi jadvalda an‘anaviy usul va innovatsion texnologiya joriy etilgan taqdirdagi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlar qiyoslangan.

Ko‘rsatkich	An‘anaviy usul	Innovatsion texnologiya joriy etilganda
Hosildorlik	O‘rtacha	1,5–2 baravar yuqori
Yem sarfi	Yuqori	20–30% kamayadi
Mehnat xarajatlari	Yuqori	25–30% kamayadi
Tannarx	Yuqori	Pasayadi
Rentabellik	Past	Yuqori

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hosildorlikni 1,5–2 baravar oshiradi, yem sarfini 20–30%, mehnat xarajatlarini esa 25–30% ga kamaytiradi, natijada tannarx pasayadi va rentabellik darajasi sezilarli darajada oshadi. Bu ma‘lumotlar innovatsion yondashuvning an‘anaviy usulga nisbatan iqtisodiy jihatdan ancha samarali ekanligini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, baliqchilik xo‘jaliklarida rentabellikni oshirish ko‘p omilli jarayon bo‘lib, uning samaradorligi innovatsion texnologiyalar, raqamli boshqaruv, xarajatlarni optimallashtirish, mahsulot sifati, moliyaviy boshqaruv va malakali kadrlarning uzviy birikuvi orqali ta‘minlanadi. Tadqiqot asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Baliqchilik xo‘jaliklarida resirkulyatsion akvakultura tizimi (RAS) va biofloc texnologiyasini bosqichma-bosqich joriy etish orqali suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish.

2. Xo‘jaliklarda aqlli sensorlar va raqamli monitoring tizimlarini joriy etish orqali suv sifati va baliq o‘shishini real vaqt rejimida kuzatib borish imkoniyatini yaratish.

3. Yem-xashak, energiya va transport xarajatlarini optimallashtirish bo‘yicha xo‘jaliklar uchun amaliy uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish.

4. Eksport salohiyatini oshirish maqsadida mahsulot sifati va xavfsizligi bo‘yicha xalqaro standartlarni joriy etishni rag‘batlantirish.

5. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun imtiyozli kreditlash va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish.

6. Baliqchilik xo‘jaliklari mutaxassislari uchun zamonaviy texnologiyalar bo‘yicha muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

Keltirilgan takliflarni tizimli qo‘llash orqali baliqchilik xo‘jaliklarining iqtisodiy samaradorligi sezilarli darajada oshadi, foyda miqdori ko‘payadi va soha barqaror rivojlanadi. Shu bilan birga, ichki oziq-ovqat xavfsizligi ta‘minlanadi va eksport salohiyati kuchayadi. Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan modelning turli hajmdagi

xo‘jaliklar uchun iqtisodiy samaradorligini miqdoriy baholash muhim yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2018). Baliqchilik tarmog‘ini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PQ-3818. <https://lex.uz>
2. FAO. (2022). The State of World Fisheries and Aquaculture 2022. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org>
3. FAO. (2024). Fishery and Aquaculture Country Profile: Uzbekistan. Food and Agriculture Organization. <https://www.fao.org/fishery>
4. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. (2020). Baliqchilik tarmog‘ini rivojlantirish bo‘yicha yo‘l xaritasi (2020–2025). Toshkent.
5. Mamatov, X., Allamuratova, B., & Ubaydullaeva, G. (2024). Baliqchilik xo‘jaliklarida baliqlarni oziqlantirish va intensiv texnologiyalar. Scientific Conference Proceedings.
6. Nishonov, B. E. (2024). O‘zbekistonda baliqchilikning iqtisodiy va ekologik ahamiyati. Innovation in the Modern Education System Journal.
7. Mardonov, J., & Ovlayarov, M. (2022). Baliqlarning yuqumli kasalliklari va akvakultura muammolari. Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences. <https://in-academy.uz>
8. Asrayev S. Inflyatsiya va real daromadlar o‘rtasidagi bog‘liqlikning statistik tahlili //Scientific practical conference. – 2026. – T. 1. – №. 3. – C. 1003-1007.
9. Saitov S., Asrayev S. Mechanisms for increasing employment through the development of social entrepreneurship //Scientific practical conference. – 2025. – T. 1. – No. 1. – pp. 335-339.
10. Bo‘ltakov S. Innovatsion Usulda Baliq Yetishtirishning Iqtisodiy Samaradorligini Oshirish Yo‘llari (Sirdaryo Tumani Misolida) //Green Economy and Development. – T. 3. – No. 9. – P. 666837.
11. Bo‘ltakov S. Baliqchilikda iqtisodiy samaradorlikni baholash mezonlari //Scientific practical conference. – 2025. – T. 1. – No. 1. – pp. 366-371.
12. Bo‘ltakov S. O‘zbekistonda baliqchilikni rivojlantirishning iqtisodiy istiqbollari //Scientific practical conference. – 2025. – T. 1. – No. 1. – pp. 565-567.